

Linije (dis)kontinuiteta

Kratak prikaz formi radničkog organiziranja i metoda borbe (1990. - 2014.)

Marina Ivandić, Igor Livada

UVOD

Proces restauracije kapitalističkih odnosa, započet još u vrijeme nominalno socijalističkog društvenog uredenja, raspadom jugoslavenske federacije prelazi u svoju novu fazu. Sfera ideologije i institucionalizirane politike oblikuje se isključivo od raznih idejnih inačica kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Učika se institut društvene imovine i čitav niz radničkih institucija vezanih uz samoupravni sustav, društvena imovina se nacionalizira, započinje sveobuhvatna masovna privatizacija.¹ Dolazi do radikalne izmjene društvene, ekonomske i političke konfiguracije. Riječima Željka Rohatinskog, budućeg guvernera Hrvatske narodne banke:

“(...) vlasnička (će) transformacija dosadašnjeg društvenog kapitala, koja započinje u Republici Hrvatskoj, svojim sadržajem i dometom bitno opredijeli buduću strukturu hrvatske ekonomije i političke moći na vrlo dugi rok.”²

U prvih deset godina tzv. tranzicije nezaposlenost s 8 posto 1990. skače na 19,6 posto 1999. godine, odnosno na 29,4 posto ako se pribroje i oni koji rade, ali ne primaju plaću. Udio sindikalno organiziranih u istom periodu pada s 90 na 50 posto, broj članova najveće sindikalne središnjice se prepovoljuje.³

U tekstu smo pokušali detektirati neke od linija kontinuiteta odnosno diskontinuiteta na području radničkih borbi u razdoblju od raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije do današnjih dana. Analiza kao indikator uzima odredene prakse organizacije i metode, promatrane na razini pojavnosti fenomena. Osim na razini pojavnosti, fenomeni su analizirani s obzirom na formu koju u određenom razdoblju zadobivaju, kvantitativne i kvalitativne karakteristike i putanju historijskog razvoja. Promatrani su sljedeći fenomeni: zauzimanje poduzeća kao metoda borbe, sudjelovanje udruga civilnog društva u radničkim borbama i stožeri za obranu poduzeća. Posebna pažnja posvećena je detaljnjoj analizi dvaju štrajkova organiziranih tijekom 2013. Riječ je o štrajku u Croatia Airlinesu i štrajku pirotehničara.

Kako bismo donekle predočili okvir unutar kojeg se odvijaju pojedine borbe, skicirana je kvantitativna dinamika industrijskog sukoba. Skica dinamike izvedena je za razdoblje od 2003. do 2012. prema tzv. statistici mirenja koju vodi Samostalna služba za socijalno partnerstvo. Na osnovi statistike mirenja moguće je iščitati broj štrajkova u navedenom razdoblju s obzirom na to da svaki legalno provedeni štrajk mora proći kroz proces mirenja. U pozadini ove metode stoji pretpostavka automatizma “neuspješno mirenje – štrajk”, no u svrhu analitičke preciznosti potrebno je upozoriti na faktore koji unose određeni stupanj pogreške u račun. Na umu treba imati da spomenuti automatizam u

praksi ne funkcioniira u potpunosti, odnosno dio neuspješnih mirenja ne rezultira nužno štrajkom.⁴ S druge strane, statistika mirenja ne registrira tzv. divlje štrajkove. Uzimajući u obzir navedene probleme, podatke treba uzeti s rezervom u smislu apsolutnog broja i čitati ih radije u svjetlu trendova.

ZAUZIMANJE PODUZEĆA KAO METODA BORBE

Prilikom procjene značaja pojedinih slučajeva radničkog zauzimanja poduzeća (ali i cijelokupne dinamike primjene metode) bitno je uzeti u obzir trenutak u kojem se akcija odvija te samoupravno socijalističko povijesno naslijede. Cijela dekada devedesetih ispunjena je snažnim nacionalističkim resentimanom, neraskidivo vezanim uz antikomunizam određen netrpeljivošću spram organizacija, institucija i praksi uspostavljenih tijekom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno percipiranih dijelom jugoslavenskog socijalističkog projekta. Iako problem evolucije hegemonije spomenutog ideoškog okvira, pripadajuće retorike i njene recepcije zahtjeva nijansiraniji pristup, moguće je izvršiti (grubu) podjelu na ratne godine (1991. – 1995.), obilježene neupitnom dominacijom, i drugu polovicu devedesetih, kada dolazi do postupnog slabljenja. Smjena vlasti 2000. godine – prekida se desetogodišnja vlast HDZ-a i na vlast dolazi koalicija predvodena socijaldemokratima – predstavlja svojevrsnu manifestaciju točke prijeloma u ideoškoj formaciji. U godinama što slijede liberalizam će do odredene mjeru ublažiti i transformirati nacionalističku komponentu, a nacionalistički antikomunizam prepustit će dio terena svojoj liberalnoj inačici. Evocirati samoupravnu praksu nepriznavanjem neprikosovenosti uprave novih vlasnika, uspostavljanjem kontrole nad prostorom

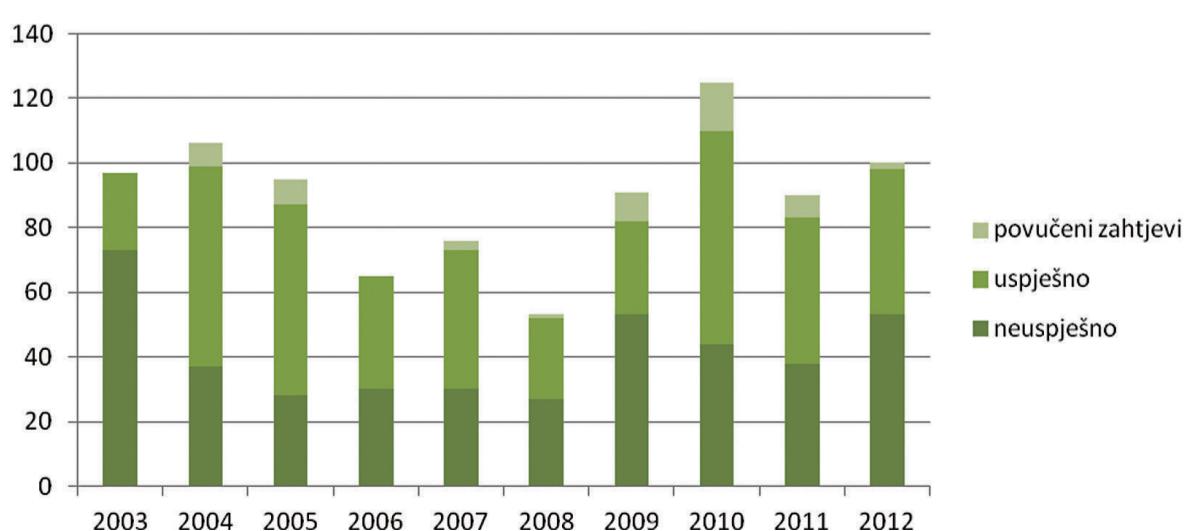
poduzeća ili pojedinim segmentom proizvodnog procesa tijekom devedesetih, posebno u razdoblju do 1995. godine, značilo je izložiti se optužbama za antihrvatstvo, biti svrstan uz bok ratnom neprijatelju i prihvati realan rizik adekvatnog tretmana.

Ilustrativan primjer predstavlja borba radnika Slobodne Dalmacije, novinskog lista osnovanog 1943. godine od strane dalmatinskih partizana. Odbivši funkcionirati kao propagandno glasilo nacionalističkog režima, Slobodna Dalmacija postaje metom brutalnog discipliniranja. U sklopu kampanje, između ostalog, organiziraju se prosvjedni marševi protiv “antihrvatstva” proskribiranog lista. Jedna od funkcija marševa svakako je trebala biti svojevrsno legitimiranje obračuna voljom naroda, no ponekad bi rezultat bio suprotan priječjivanom. U tom smislu indikativan je pokušaj organiziranja prosvjeda pred zgradom redakcije. Nakon što se lažnim informacijama o mjestu i svrsi prosvjeda mobiliziralo radnike splitske industrijske zone, uslijedio je debakl: doznavši na vrijeme pravu destinaciju, većina okupljenih odustaje. Paralelno s navedenim odvija se konfiskacija, postavlja nova uprava, a radnici pokreću štrajk – po prvi put u svojoj polustoljetnoj povijesti Slobodna Dalmacija nije se pojavila na kioscima.⁵ Ujedno, štrajkaška aktivnost sadrži nekoliko elemenata promatrane metode: nepriznavanje odluke o pretvorbi vlasništva i nove uprave te radničke straže. U kratkom osrtvu na štrajk i događaje koji su mu prethodili, Viktor Ivančić, jedan od sudionika, daje nam uvid u tijek i karakter akcije te atmosferu u kojoj se odvija.

„...Štrajk u Slobodnoj Dalmaciji, u ožujku 1993., vodio je sindikat, no on nije bio primarno socijalno motiviran, već je bio odgovor na političku i državnu represiju, pokušaj da se u ono vrijeme sačuva nezavisna pozicija lista i uredi-vačka politika koja neće podlijegati političkim nalozima. Slobodna Dalmacija bila je tada, uz riječki Novi list, jedini preostali nezavisni dnevnik u Hrvatskoj i obavila je pretvorbu vlasništva po tzv. “Markovićevom zakonu” tako što su dionice firme otkupili sami zaposlenici. Država (to jest vladajući HDZ) tu je pretvorbu ponijšila – za razliku od slučaja Novog lista ili, recimo, Tvornice duhana Rovinj – i nametnula prisilnu upravu. Većina zaposlenih novinara s tim se nije htjela pomiriti budući da je bilo jasno da je cilj te nasilne mjeru radikalna promjena uređivačke politike lista, koja je trebala biti u bespogovornoj službi vlasti. Zbog toga se, pod vodstvom sindikata, stupilo u štrajk. Bio je to zapravo zadnji trzaj u borbi za nezavisnost koja je, praktički bez prestanka, trajala prethodne dvije godine. Na skupu zaposlenih odlučeno je da bilo kakve odluke nove uprave radnike ne obavezuju. Glavni efekt štrajka bio je neizlazaženje dnevnoga lista u periodu od 8. do 13. ožujka. Sve vrijeme je jedan broj radnika bio prisutan u prostorijama Slobodne Dalmacije, organizirana su dežurstva i štrajkaške straže. Međutim, ulaz u firmu nije bio zapriječen “nepoželjnim”, niti je od strane štrajkaša bilo ikakvih mjeru nasilja, tako da su novopostavljeni direktori i članovi uprave slobodno ulazili u poduzeće, a takoder i pripadnici “pete kolone”, skupina novinara, urednika i grafičkih radnika koji su bili lojalni HDZ-u i novoj upravi i koji su u jednoj prostoriji pokušavali pripremiti “štrajkbrehersko” izdanje lista. Nasilje je bilo na njihovoj strani: medu “petokolonašima” bilo je ljudi s oružjem, takoder i u maskirnim ratnim uniformama, pa je zabilježeno i nekoliko incidenta gdje su pištoljima prijetili štrajkašima. Vladajuća partija medu njima je izbrala novoga glavnog urednika te su, zauzevši tiskaru uz pomoć naoružane pratinje, “petokolonaši” poslje nekoliko dana uspjeli otisnuti list, zbirku bijednih pamfleta na nekoliko novinskih stranica. Sve vrijeme oni su uživali snažnu zaštitu i potporu policije, tajnih službi i, naravno, lokalne političke vlasti. Naposljetku je vodstvo sindikata, naprasno i bez objašnjenja, proglašilo prestanak štrajka. Premda je bilo jasno da se štrajkom po svemu sudeći ne bi ostvario konačan cilj i sačuvao nezavisni list – jer je vlast pokazala spremnost da upotrijebi sva sredstva za pokoravanje Slobodne Dalmacije – mnogi od novinara bili su ogorčeni takvom odlukom vrha sindikata, smatrajući da još nije vrijeme za predaju ili da, u najmanju ruku, treba nastaviti

Odbivši funkcionirati kao propagandno glasilo nacionalističkog režima, Slobodna Dalmacija postaje metom brutalnog discipliniranja. U sklopu kampanje, između ostalog, organiziraju se prosvjedni marševi protiv “antihrvatstva” proskribiranog lista

Statistika mirenja po uspješnosti (2003. -2012.)

Statistika mirenja po uspješnosti od 2003. do 2012., izrađena na temelju podataka dobivenih od Samostalne službe za socijalno partnerstvo.

Karta Hrvatske s označenim zauzimanjima. Kartu izradila Iva Marčetić.

iskazivati protest i neposluh. Većina se, međutim, vratila na posao. Osobno sam, dan nakon prestanka štrajka, zajedno s dvojicom kolega s kojima sam uredio Feral (Predragom Lucićem i Borisom Dežulovićem) dao otkaz u Slobodnoj Dalmaciji i zauvijek otisao iz te novinske kuće.⁶

Pojedinačna analiza borbi proteklih dvadesetak godina te zatim i sveobuhvatna sinteza – s obzirom na razne aspekte problema, npr. izmjene ekonomskog i političkog konteksta, evoluciju organizacijskih struktura i sl. – na temelju kojih bi bilo moguće donositi zaključke o ishodišnim točkama, kvantitativnoj dinamici i rezultatima prakticiranja metode posao je koji tek predstoji obaviti.

Kroz čitavo razdoblje od 1991. do 2013. godine, prema do sada prikupljenim podacima, jedino tijekom 1991., 1992. i 1994. nije registrirana aktivnost koju bismo mogli okarakterizirati kao zauzimanje poduzeća. Sadržajno deskriptivni okvir metode na kojem se bazira detekcija određen je sljedećim elementima: organiziranje radničkih straža, cjevodnevno prisustvo u poduzeću za vrijeme trajanja akcije, fizička kontrola prostora poduzeća (ili jednog njegova dijela), preuzimanje kontrole nad proizvodnim procesom i poslovanjem, onemogućavanje slobodnog raspolažanja robama i strojevima aktualnom vlasniku (npr. sprečavanje odvoza robe iz skladišta ili odvoza strojeva). Akcija ne mora nužno sadržavati sve pobrojane elemente.

Na priloženoj karti označena su mjesta u kojima je zabilježen najmanje jedan slučaj zauzimanja poduzeća. Popis toponima predstavlja minimum utvrđen dosadašnjim istraživanjem.

STOŽERI ZA OBRANU KOMPANIJA

Stožer za obranu kompanije⁷ kao organizacijska forma pojavljuje se 1998. u kutinskoj Petrokemiji. Inicijativa za osnivanje potekla je iz Petrokemijina najvećeg sindikata, koji okuplja približno tri četvrtine ukupnog broja radnika. Predloženi plan prihvatali su manjinski sindikat (petina radnika) i udruženje branitelja (više od pola radnika sudjelovalo je u ratu 1991. – 1995.), koji su ravnomjerno zastupljeni u Stožeru. Savez je uspostavljen s ciljem sprečavanja privatizacije, tj. zadržavanja većinskog udjela u državnom portfelju. Zasnivajući svoj rad između ostalog i na aktivnoj komunikaciji sa svim radnicima, Stožer je osigurao legitimaciju, ali i aktivnu podršku: prema anketi provedenoj na približno dvije trećine radnika, 99.7 posto radnika podržavalo je

kako bi spriječili izmještanje dijela proizvodnje u Čitluk. Legitimitet akcije osiguran je izborom članova Koordinacije (Stožera) za obranu Badela, tijela koje rukovodi akcijom, na skupu svih zaposlenika.

Pokušaj preuzimanja većinskog paketa dionica Poljoprivrednog kombinata Valpovo od strane osječkog poduzetnika Ive Brzice 2003. godine nailazi na žestok otpor zaposlenih. Na referendumu je odbačena Brzićina ponuda, a u kombinatu su organizirana danonoćna dežurstva. Zaštite osječkog Borba Securityja, poslane da preuzmu kombinat, dočekuju radnici naoružani drvenim palicama, vodenim topovima i plinskim pištoljima. Tijekom okršaja u kojem je ozlijedeno deset osoba (tri zaštitara i sedam radnika) oglasila se sirena za uzbunu – znak ostalim radnicima da dođu u kombinat i brane ga. Dvije stotine radnika okupilo se u krugu poduzeća i spriječilo preuzimanje. Država na koncu obešteće Brzicu, a radnici postaju većinski vlasnici.

Aktualna borba za očuvanje poduzeća i uspostavljanje radničkog dioničarstva po ESOP modelu u zagrebačkom RIZ-u (tvrtke u većinskom vlasništvu Agencije za upravljanje državnom imovinom) vodi se zajedničkim snagama sindikata, radničkog vijeća i udruge branitelja. Na skupu radnika 4. lipnja 2012. 95 posto prisutnih potpisuje zabranu ulaska u tvornicu predsjedniku Uprave zbog nanošenja štete firmi. „To nije zakonito, ali mi smo se borili kako smo znali i umjeli i cijelo smo vrijeme upozoravali institucije da nam pomognu jer se dogadaju radnje koje našu firmu vode prema likvidaciji“, sažet će jednostavnost logike „radikalnosti“ postupka sindikalna povjerenica Marina Glokević. Uprava će na zabranu odgovoriti zauzimanjem poduzeća uz pomoć naoružanih zaštitara i sastavljanjem liste „suspideranih“ radnika. Ubrzo međutim dolazi do novog preokreta. Osiguravši većinu glasova u nadzornom odboru – tijelu koje imenuje, odnosno opoziva Upravu – radnici smjenjuju postojeću garnituru. Peticiju za ESOP kao formu buduće vlasničke strukture koja bi pružila zaštitu od „neželjenog preuzimanja“, tj. spriječila preuzimanje od strane onih koji namjeravaju „ugasiti proizvodnju“, a ujedno i kao formu emancipacije – „mi se jedino tako i na taj način možemo izboriti da ne budemo najamni radnici“ – potpisalo je 95 posto zaposlenih. Zadani cilj još uvijek nije ostvaren, no smjena Uprave, uz postojeći dug države spram RIZ-a od 103 milijuna kuna, otvorila je određeni manevarski prostor za pregovore s Vladom.¹⁰

U tablici Osnivanje stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj (1998. – 2013.) prikazana je dinamika osnivanja stožera pobjrojanih na temelju dosadašnjih istraživanja te njihov geografski raspored.

Iako se razlikuju po stupnju organizacijske vještine, militantnosti, uspješnosti, većina stožera se, u potpunosti ili djelomično, sadržajno može podvesti pod definiciju kako je u svom radu daje Marko Grdešić:

„Riječ je o: neslužbenoj i izvaninstitucionalnoj, a često i nezakonitoj radničkoj akciji; o borbi radnika za preživljavanje njihove kompanije na tržištu i za očuvanje njihovih radnih mesta; o akciji koja je potaknuta snažnim emocionalnim zalaganjem, vezanošću radnika za svoju kompaniju te subjektivnim percepcijama povrede socijalne pravednosti; o akciji koja je često vodena mimo ili protiv postojećih sindikata, tj. „divlja“ je (wildcat); o akciji koja uključuje javne prosvjede i apele političkim institucijama na lokalnoj i na nacionalnoj razini; uključuje pokušaje da se izgrade koalicije s drugim akterima u društvu i s medijima; uključuje preuzimanje radničke kontrole nad poslovanjem i proizvodnjom kompanije koja katkad znači i fizičko zauzimanje proizvodnog pogona.“¹¹

Pobjrojanom dodajmo jedan bitan moment: stožer predstavlja jednu od formi izgradnje jedinstvenog fronta odozdo. Riječ je o taktičkom manevru prevladavanja podjela unutar sindikalnih struktura te uključivanja u borbu ostalih radničkih organizacija koje djeluju u poduzeću (npr. udruge branitelja i udruge malih dioničara). Iako postoje pokušaji izgradnje koalicije s raznim društvenim akterima, prvenstveno se radi o organizacijskoj strukturi na razini poduzeća. Primjer prakticiranja taktike jedinstvenog fronta odozdo u nešto drugačijem obliku nalazimo npr. kod organizacije štrajka pirotehničara 2013. Dosadašnji uvidi ne omogućavaju ekstenzivniji prikaz temporalne i geografske rasprostranjenosti različitih formi, no moguće je ustvrditi da – promotrimo li fenomen iz historijske perspektive – organizacijski princip ne predstavlja novitet. Jedan od primjera možemo naći u tridesetim godinama prošlog stoljeća. Uslijed nemogućnosti legalnog djelovanja vlastitih sindikalnih organizacija, Komunistička partija Jugoslavije 1932. donosi odluku o ulasku komunista u reformističke sindikate i uspostavljanju Revolucionarne sindikalne opozicije, organa jedinstvenog fronta odozdo, unutar legalnih reformističkih

Pravo umrežavanje s akterima izvan poduzeća uspjelo je samo radnicima prvog i najuspješnijeg stožera, onog kutinskog, i to je najvjerojatnije uz veliku hrabrost i stratešku zrelost glavni razlog petnaestogodišnjeg uspješnog otpora. Povezivanje radničkih kolektiva na nacionalnoj razini ili umrežavanje na široj društvenoj osnovi nije uspjelo nikome

aktivnosti Stožera. Mobilizacijske aktivnosti nisu ostale ograničene na krug poduzeća. Jasan indikator je prosvjet u kolovozu 1998., održan pod parolom „Ne damo Petrokemiju, ne damo Kutinu“, na kojem se okupilo između sedam i deset tisuća ljudi, što čini oko dvije trećine stanovništva Kutine. Ubrzo je s Vladom potpisana sporazum kojim je definirano da Petrokemija ostaje u većinskom državnom vlasništvu, dok radnici dobivaju tri predstavnika u nadzornom odboru i garantira im se pravo na plaćeni štrajk u slučaju kršenja sporazuma. Stožer se aktivirao po pitanju cijene i opskrbe plinom 2001., 2002., 2003., 2005. i 2009. godine, a 2013. zbog ponovne najave privatizacije.⁸

Uspjeh kutinskih radnika inspirirao je osnivanje niza novih Stožera, koji postaju široko rasprostranjen oblik organizacije borbe. Već iduće godine, reagirajući na situaciju „mogućeg jačanja socijalnih napetosti koje najavljuju i stožeri za obranu poduzeća“, Hrvatska udružna poslodavaca najavljuje „punu pripravnost svih svojih tijela, regionalnih i granskih udruženja“. U prosincu 1999. godine radnici Badela započinju preko sedamdeset dana (od 8. prosinca 1999. do 21. veljače 2000.) dugu blokadu pogona i upravne zgrade

	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Diniš																
Đakovo																
Ivanec																
Karlovac																
Kaštel Sućurac																
Koprivnica																
Korčula																
Kumrovec																
Kutina																
Nova Gradiška																
Omišalj																
Pleternica																
Požega																
Pula																
Rijeka																
Slatina																
Slavonski brod																
Split																
Šibenik																
Trilj																
Valpovo																
Varaždin																
Virovitica																
Voloder																
Vrbovec																
Vukovar																
Županja																

- * Prvi slučaj sličan stožerima
 ** Godina predstavlja prvo registrirano djelovanje, točna godina osnivanja Stožera nije utvrđena
 *** Godina predstavlja prvo registrirano djelovanje koje bi upućivalo na postojanje Stožera. Nije registrirana upotreba termina Stožer, Štab ili Koordinacija. Slučaj naveden u radu Marka Grdešića: Uspon i pad stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj
 **** U tablici potrojanim slučajevima treba pridodati poduzeća Saloni i Sloga. Na temelju prikupljenih podataka nije bilo moguće utvrditi godinu osnivanja Stožera ili djelovanje koje bi upućivalo na postojanje Stožera.
 Oba slučaja navedena su u radu Marka Grdešića: Uspon i pad stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj

Tablica dinamike pojavljivanja i geografskog rasporeda stožera

sindikata. U cirkularnom pismu Centralnog komiteta svim mjesnim organizacijama i članovima Komunističke partije Jugoslavije opsežno je opisana nova linija djelovanja na tom području. U svrhu ilustracije taktičko-operativnih elemenata metode korisno je izdvojiti neke momente:

"Svi komunisti moraju ulaziti u postojeće reformističke sindikate (URSS, ORS), stvarati tamo revolucionarnu sindikalnu opoziciju organizirajući u nju naše pristaše i sve oponizione reformističkim vodama elemente, a u cilju jačanja te opozicije privlačiti i organizovati radnike u te sindikate. (...)

Pored ove, danas glavne forme naše sindikalne delatnosti, treba stvarati u svim mestima i preduzećima razne sportske, kulturne, esperantističke i druge organizacije i preko njih takoder vršiti našu sindikalnu delatnost. (...)

U toku niza godina paralelnog postojanja revolucionarnih i reformističkih sindikata stvoreno je mišljenje, da je reformista svaki onaj ko je u reformističkim sindikatima, i da revolucionarni radnik ne treba da ide u ove sindikate. Ovakvo mišljenje treba najodlučnije suzbijati, jer će ono biti jedna od glavnih smetnja okupljanja i organizaciji revolucionarnih elemenata i reformističkih elemenata u reformističkim sindikatima i našem radu u masama radnika. (...)

Uspeh ove naše taktike i svega našeg sindikalnog rada zavisi u prvom redu od toga, što će i kako komunisti raditi, kako će se držati u reformističkim organizacijama u preduzećima. (...)

Iskorištavajući sve mogućnosti rada unutar sindikata... izradivati zahteve radnika dotičnog preduzeća, pretresati ih sa svim radnicima na bazi jedinstvene fronte, isticati ove zahteve i u povoljnem momentu pozivati radnike u borbu i štrajk za ove zahteve...

Svoj najaktivniji, požrtvovni i energični rad na organizaciji i vodenju borbe radnika, u preduzeću, na zaštitu njihovih, ma i najmanjih interesa, valja suprostaviti sabotaži i izdaji borbe radnika od strane reformističkih voda. Na konkretnim činjenicama pred radnicima razotkrivati do sitnice svaku njihovu izdaju i sabotažu radničkih interesa, naročito oko sklapanja kolektivnih ugovora, organizacije zajedničke borbe besposlenih i zaposlenih radnika, organizovanih i neorganizovanih, suprotstavljujući njihovim naše zahteve, izvlačiti radnike ispod njihova uticaja i pridobijati ih za naše zahteve i platformu. (...)

Revolucionarnom sindikalnom opozicijom imaju se smatrati svi oni radnici u preduzeću i organizaciji koji primaju i bore se za našu platformu zahteva, suprotstavljenu reformističkoj..."¹²

Unatoč svim specifičnostima povijesnog trenutka, možemo uočiti niz zajedničkih elemenata u pristupu problematične organizacije jedinstvenog fronta: koristi se infrastruktura postojećih sindikalnih organizacija, djelovanje nije ograničeno samo na sindikat kao organizacijsku formu, prisutna je inkluzivnost spram svih koji stoje uz zahtjeve, legitimitet zahtjeva i tijela koje rukovodi akcijom osiguran je konsultiranjem baze.

Stvaranje fronte na razini poduzeća pokazalo se, od slučaja do slučaja, najboljom ili posljednjom opcijom u organiziranju radničkog otpora u Hrvatskoj. Pravo umrežavanje s akterima izvan poduzeća uspjelo je samo radnicima prvog i najuspješnijeg stožera, onog kutinskog, i to je najvjerojatnije uz veliku hrabrost i stratešku zrelost glavni razlog petnaestogodišnjeg uspješnog otpora. Povezivanje radničkih kolektiva na nacionalnoj razini ili umrežavanje na široj društvenoj osnovi nije uspjelo nikome. Posljednja dogadanja¹³ iznova naglašavaju važnost pitanja organizacije i materijalne infrastrukture – organizacije koja agendum i metodom nadilazi (ali ne gubi iz vida) sferu poduzeća, okupljajući aktere i uspostavljajući suradnje na nacionalnoj i internacionalnoj razini, te od organizacijskog pitanja neodvojiv problem materijalne infrastrukture na koju se organizacija prilikom djelovanja i vlastite reprodukcije oslanja. Uspostavljanje i razvoj takvog tipa organizacije pitanje je koje prelazi okvire ovog rada.

POVEZIVANJE ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA U BORBI ZA JAVNA DOBRA I RADNIČKA PRAVA

O razvoju i ulozi udruga civilnog društva¹⁴ u Hrvatskoj od 1990-ih godina naovamo kao i njihovom odnosu spram itekako postojeće i aktivne civilne scene u Jugoslaviji zasad nisu proizvedene analize koje bi na temelju obrade veće količine relevantne grude postavile teren za jasnije sagledavanje dinamike razvoja njihovih organizacijskih i programske aspekata te smještanje njihova djelovanja u neki politički i društveni kontekst, što znači da u ovom trenutku nije moguće jednoznačno odrediti poziciju tog

Stožer predstavlja jednu od formi izgradnje jedinstvenog fronta odozdo. Riječ je o taktičkom manevru prevladavanja podjela unutar sindikalnih struktura te uključivanja u borbu ostalih radničkih organizacija koje djeluju u preduzeću

dijela civilnog društva prema procesima privatizacije i propadanja radničkih prava u razdoblju nakon osamostaljenja Hrvatske. Međutim, izostanak jasnog definiranja kategorije ekonomskih prava u dostupnoj literaturi i iskazi pojedinih aktivista i aktivistkinja udruga civilnog društva o aktivnostima udruga u prvih deset do petnaest godina nakon raspada Jugoslavije sugeriraju da je angažman tog dijela civilnog društva, ali i društva u cjelini, oko pitanja vezanih uz sukob rada i kapitala umnogome izostao. Je li uzrok tome načelno zauzimanje udruga civilnog društva za vrijednosti liberalne demokracije koja fokus postavlja na neke druge teme, poglavito one političke demokratizacije i ljudskih prava, ili neuvrštanje pitanja radničkih prava i antiprivatizacijskog diskursa u programe udruga počiva na njihovoj realnoj procjeni danog političkog trenutka i vlastitih kapaciteta, čvrsto vjeri u još nedosegnutu demokraciju koja će biti u stanju pod kontrolu staviti devijantne tranzicijske procese i/ili nekim drugim, pa i egzistencijalnim prioritetima koje je nametnula ratna i poslijeratna stvarnost Hrvatske, pitanja su koja nadilaze okvire ovog teksta. Namjera teksta nije da proizvede sudove o ulozi udruga u zadnjih 25 godina ili preispita "ispravnost" njihova djelovanja, već prije da ocrta neke tendencije razvoja civilne scene u Hrvatskoj – osobito u kontekstu (izostanka) zajedničkog djelovanja udruga, sindikata i društvenih pokreta – kao i uvjete koji su na formiranje tih tendencija utjecali. Pritom želimo ukazati na dva polazišna momenta:

1. da se udruge civilnog društva u razdoblju od osamostaljenja Hrvatske uslijed djelovanja raznih faktora načelno nisu bavile odnosom rada i kapitala i da na tom području izostaje njihova suradnja sa sindikatima za što odgovornost, dakako, snose obje strane,

2. da se u periodu od zadnjih nekoliko godina takvo stanje do odredene mjere mijenja, odnosno da pitanje radničkih prava među udrugama civilnog društva polako postaje prepoznato kao bitno područje borbe, a udruge se otvaraju prema eksplicitnoj kritici privatizacijske agende i borbi za zaštitu javnih dobara te se spremnije uključuju u podršku radničkim akcijama i stvaranje širih saveza sa sindikatima.

Nekoliko faktora koji zaslužuju da ih se uzme u obzir pri pokušaju razumijevanja pozicije u kojoj se civilno društvo u Hrvatskoj našlo na razmedu '80-ih i '90-ih jesu, kako navodi Stipe Čurković, 1. tijekom ranijeg procesa industrijalizacije stvorena i od novih generacija možda i pomalo olako shvaćena situacija socijalne sigurnosti unutar realsocialističkih društava, 2. dužnička kriza i kriza legitimite jugoslavenskog projekta u opreci s vrhuncem države blagostanja zapadnog kapitalizma u kojem se kriza tada nije činila izyjesnom,

3. otklon prema neoliberalnoj teoriji u akademskim krugovima i

4. atmosfera nacionalizma i kršenja elementarnih ljudskih prava za vrijeme rata i nakon njegova završetka.¹⁵ Pri vrednovanju uloge civilnog društva tijekom 1990-ih godina osobito treba uzeti u obzir spomenuti kontekst radikalno nacionalističke atmosfere i rata, koji su nesumnjivo do velike mjere odredili krug tema i područja aktivnosti i udruga i sindikata. Ratna i poratna zbivanja utjecala su na usmjeravanje aktivnosti udruga prvo u humanitarnom, a zatim i u smjeru obrane prava manjina i suočavanja s neposrednom ratnom prošlošću, zbog čega su u medijskom prostoru počesto označavane kao antidržavni elementi. Stoga ne čudi da je područje bavljenja pitanjima vezanim uz rad i radna prava u potpunosti prepusteno sindikatima, koji su jednim svojim dijelom podržavali dominantnu ideologiju, ali i uglavnom ostajali po strani u privatizacijskim previranjima, osobito kad bi se zadrlo u pitanje prava vlasništva. Mario Ivezović to razdoblje komentira sljedećim riječima: "Generalni stav tih godina bio je da u privatizaciji nema

ništa loše. Otpor je eventualno kretao u smjeru modela po kojem se ona odvijala, a bilo je i zahtjeva da se pričeka da završi rat, no sindikatima je općenito nametnuta teza da pitanje vlasništva nije pitanje kojim se oni trebaju baviti. U prvim godinama postojalo je generalno nerazumijevanje toga što ti procesi zapravo znače i najorganiziranjiji otpor zapravo su pružile udruge malih dioničara pojedinih poduzeća koje su se počele osnivati i naslanjati na sindikate, ali u principu nisu prepoznate i podržane od širih sindikalnih struktura."¹⁶ Godine 1997./98. u Koordinaciji Saveza samostalnih sindikata Hrvatske, koju je u tom razdoblju vodio Ivezović, djelovalo je 100-tinjak udruga malih dioničara, no u trenutku kad je sazrela ideja da se formira krovna udruga malih dioničara koja bi i dalje suradivala sa sindikatima, ali djelovala potpuno samostalno, od strane SSSH-a je, prema Ivezovićevim riječima, izostala bilo kakva daljnja podrška tom projektu.

Međutim, jednako kao što udruge civilnog društva ne uvrštavaju pitanje rada u područje ljudskih prava kojima se bave, ni sindikati se u tom periodu načelno ne upuštaju u bilo kakva djelovanja izvan striktnih granica sporova iz radnog odnosa. Jedna od rijetkih zajedničkih akcija neke udruge i sindikata, smještena negdje na rubnom području djelovanja jednih i drugih, bila je suradnja na sprečavanju deoložacije stanara iz zagrebačkog samačkog hotela Sahara 1997. godine. Nakon što je poduzeće Končar privatizirano, pokrenuta je inicijativa prodaje nekretnine u kojoj su stanovali radnici te firme koji nisu imali riješeno stambeno pitanje i krenulo se s nizom pokušaja njihove deoložacije iz tog prostora, koja se zajedničkim medijskim pritiscima Hrvatskog helsinskog odbora i zagrebačkog ureda Saveza samostalnih sindikata Hrvatske iz mjeseca u mjesec uspješno odgadala.

1999. godina donijela je prvu opsežniju koordinaciju organizacija čitavog civilnog društva u obliku kampanje Glas 99, koja je u kontekstu tada već skoro desetogodišnje vladavine HDZ-a bila usmjerena prema predstojećim izborima zakazanima za siječanj 2000. Kampanjom je rukovodila Gradanska koalicija za slobodne i poštene izbore, u kojoj su sudjelovale brojne društvene skupine (ženske grupe, zeleni, mlađi, umirovljenici,...) vlastitim tematskim kampanjama koje su integrirane u jednu zajedničku. Premda su organizacije svojim ulaskom u Koaliciju pristajale na određena pravila djelovanja koja su uključivala i načelo stranačke nepristranosti, neposredni cilj kampanje u suštini jest bila smjena tadašnje HDZ-ove vlade; ipak, u javnom djelovanju kampanja je u središte svog interesa stavljalna opća načelo smjenjivosti vlasti, a kao ciljeve djelovanja navodila razvoj civilnog društva, jačanje parlamentarne demokracije te izgradnju pravne države i tolerantnog društva.¹⁷ Premda su pojedini sindikati i središnjice javno podržali ovu kampanju te u određenom opsegu i sudjelovali u njezinim aktivnostima, posebno ondje gdje je bila potrebna podrška njihovih distribucijskih mreža¹⁸, sindikalne centrale su ipak neposredno prije izbora potpisale socijalni sporazum s vodećom strankom opozicije. Nakon toga, suradnja sindikata i udruga bazirala se uglavnom na sudjelovanju sindikalnih središnjica u edukativnim programima pojedinih udruga (jedan od najkonkretnijih programa u tom smislu bio je MIRAMI DA – Partnerstvo za suradnju udruga i sindikata Centra za mirovne studije 2000. – 2002.) i povremenim suradnjama (npr. ženskih sekacija sindikalnih središnjica i Ženske mreže Hrvatske) na temama od zajedničkog interesa kao što je pitanje kvota.

Dio civilne scene koji je u tom periodu prepoznao potrebu povezivanja s radnicima i sindikatima formirao je početkom dvijetisetačitih nekoliko uzastopnih alterglobalističkih neformalnih inicijativa. Njihovo ishodište možemo naći u akcijama udruge Attack – Autonomna tvornica kulture još iz 1998., koje su izrasle u Inicijativu protiv ekonomskih globalizacija (2000.), prelile se u njezin nastavak Drugačiji svijet je moguć (2002.) i kulminirale u inicijativi Dosta je ratova (2003.), širokoj mobilizaciji protiv rata u Iraku.¹⁹ Osim anarchističkih kolektiva, inicijative su okupljale udruge poput Zelene akcije i Multimedijalnog instituta/MaMe u otvorenoj kritici kapitalizma, komodifikacije javnih dobara i obrazovanja, uloge MMF-a i Svjetske banke u globalnoj ekonomiji te rastuće militarizacije i siromaštva, a pridružili su joj se pojedinci iz udruga, sindikata i javnog života, pri čemu se neformalna suradnja sa sindikatima zasnivala prvenstveno na kontaktima s pojedincima i pojedinkama sa sindikalne scene koji su bili voljni sudjelovati u edukacijama i akcijama koje je organizirala inicijativa. Iz iskaza aktivista koji su u tom razdoblju činili kolektive udržane u ovu i slične inicijative može se zaključiti da je suradnja ovog dijela aktivističke scene sa sindikatima i njihova solidarna podrška radnicima do velike mjere bila odredena

uzajamnom skepsom i nepovjerenjem: iako su se pridruživali sindikalnim akcijama poput prvomajskih prosvjeda, sa strane aktivista bilo je prisutno izrazito nepovjerenje spram sindikalnih lidera koje je *a priori* postavljalo jasne granice bilo kakve suradnje sa sindikatima²⁰, dok su radnici – često prepušteni sami sebi tijekom borbi za vlastita radna mjesta – u trenucima susreta s aktivistima nerijetko pokazivali sumnjičavost ne shvaćajući motive koji su ih k njima doveli. Međutim, i u slučajevima kad je podrška aktivista radničkim štrajkovima i prosvjedima nailazila na srdačan prijam među radnicima, ona nije uspijevala nadići dimenziju jednokratne deklarativne ili humanitarne pomoći i proizvesti šire implikacije. Osim uzajamnog povjerenja koje izrasta iz kontinuiteta zajedničkog bavljenja temama od zajedničkog interesa, nedostajalo je strateškog promišljanja i organizacijske kompaktnosti obiju strana – i radničke i aktivističke – koja bi za taj kontinuitet stvorila preduvjete, tj. prepoznala potencijal medusobne suradnje, pravilno ga usmjerila i ozbiljno radila na njegovom osnaživanju, ponajprije traženjem načina za stavljanje u pogon postojeće sindikalne infrastrukture i logistike te razvojem koordinacije s postojećom logistikom alterglobalističkih grupa. Riječima aktivista i sociologa Dražena Šimleša, aktivnog u alterglobalističkom pokretu: "Ono što je posebno karakteristično za Hrvatsku je "dijalog gluhih" između sindikata, farmera i civilne scene. Dok u gotovo svim zemljama gdje pokret ima ikakve uspjehe te skupine čine temelj pokreta i usmjerene su na medusobnu suradnju, u Hrvatskoj ukoliko ne računamo neke zajedničke seminare, konferencije ili slično, nije bilo značajnije suradnje između ovih društvenih aktera. To dovoljno govori i o samim tim akterima. Nezavisni hrvatski sindikati (NHS) su krajem 2001. godine ispred zgrade MMF-a organizirali prosvjed "za globalizaciju dostojarstva i blagostanja" uz poruku "ne lancima MMF-a i Svjetske banke". Doduše, bilo je pokušaja od strane anarhističkih grupacija da pomognu radnicima u štrajkovima pa se kroz kolektiv Hrana ne oružje donosila hrana radnicima i radnicama za vrijeme štrajka u tvornici NIK, Croatiabusu, a organizirana je i tribina s radnicima iz PPK Valpova. Premda je svaki od tih susreta bio pun nade i medusobnog poštivanja te zahvaljivanja od strane radnika i radnica, nema kontinuiranog i vidljivog nastavka. Nekakvoj suradnji sigurno neće pomoći ovogodišnje²¹ sramotno prihvatanje svih sindikalnih središnjica (osim NHS-a) odluke Sanaderove vlade o zabrani prosvjedovanja 100 metara od zgrada Sabora i Vlade. U tom kontekstu trebamo i pohvaliti vrijednu inicijativu civilne scene Matija Gubec, gdje su svoj doprinos i dali ljudi iz NHS-a, a koja je 2005. godine organizirala prosvjede protiv gore spomenute vladine odluke o zabrani prosvjedovanja pod njihovim prozorima."²²

2006. godine pokrenuta je neformalna inicijativa organizacija civilnog društva, bliska Multimedijalnom institutu/ MaMi, protiv pogodovanja krupnom kapitalu i upravljanja prostorom na štetu javnog interesa u slučaju projekta izgradnje trgovackog centra i garaže kojim bi se ukinuo dio zagrebačke pješačke zone. Inicijativa je tri godine kasnije formalizirana u udrugu Pravo na grad, koja će u suradnji sa Zelenom akcijom i lokalnim udrugama zelenih do danas ostvariti niz kampanja po cijeloj Hrvatskoj, stavljajući pod povećalo proces okupiranja javnog prostora od strane krupnog kapitala uz pomoći i podršku politike. O razvoju aktivističke jezgre okupljene oko Multimedijalnog instituta/ MaMe Tomislav Medak kaže sljedeće: "Iako smo bili dosta uključeni u alterglobalistička zbivanja, genealogiju ili kontinuitet specifično našeg interesa za tematiku javnog dobra i rada treba prije tražiti u ova dva fokusa našeg djelovanja: 1. problematici slobodnog softvera i povezanoj problematici organizacije zadružne proizvodnje zajedničkih dobara, koja je na historijsko-idejnoj ravnini bila vezana i s iskustvima samoupravljanja, premda su naš interes primarno bile tehnologije, zajednička proizvodnja i otpor procesima ogradijanja pravima intelektualnog vlasništva; 2. lišenosti kulturnog sektora potrebnih resursa za rad, što je kroz djelovanje u suradnji s drugim organizacijama i inicijativama dovelo do suradnje na Operaciji grad, povezivanju nezavisne kulture, mladih i Zelenih, a kasnije do Prava na grad i široh pitanja javnih dobara. Riječ je o aktivnostima čiji je temeljni faktor bio poboljšanje uvjeta za rad u nezavisnoj kulturi."²³ Osim populariziranja teme borbe za javna dobra, značajno je za ove udruge da će se nakon 2010. sve više približavati području radnog aktivizma, prvenstveno kroz podrške radničkim akcijama i suradnju sa sindikatima, o čemu će više riječi biti u nastavku.

Pri vrednovanju uloge civilnog društva tijekom 1990-ih godina osobito treba uzeti u obzir spomenuti kontekst radikalno nacionalističke atmosfere i rata, koji su nesumnjivo do velike mјere odredili krug tema i područja aktivnosti i udruga i sindikata

U proljeće 2009. godine val studentskih okupacija fakulteta diljem Hrvatske uveo je u javni prostor opsežnu raspravu o komercijalizaciji obrazovanja. Zahtjev za javno financiranim visokim obrazovanjem podržao je cijeli niz sindikata i širok spektar udruga civilnog društva, koji su metodu borbe – zauzimanje fakulteta – prepoznali kao legitiman vid otpora galopirajućoj tendenciji komercijalizacije. Ozbiljnije savezništvo sa sindikatima tijekom te je akcije izostalo ponajviše zbog nevoljnosti sindikalnih središnjica da borbu za dostupno i kvalitetno visoko obrazovanje prepoznaju kao područje vlastitog djelovanja i uvrste na popis svojih zahtjeva bok uz bok materijalnim pravima akademskih i drugih radnika koje učlanjuju. Uslijed ograničenja koja su se javila tijekom pokušaja razvoja suradnje sa sindikalnim središnjicama, studentska inicijativa za besplatno obrazovanje u idućim se mjesecima okrenula izravnom radu s radničkim kolektivima i sindikatima na terenu, podržavajući radničke akcije i fizički i pismima podrške te pokušavajući u područje obrane stečenih socijalnih i političkih prava uz borbu za obrazovanje kao javno dobro uključiti i druga pitanja i procese koji se na njega direktno vezuju, kao što su borba za radnička prava, borba protiv privatizacije poduzeća i drugih javnih dobara itd. Ta je tendencija svoju vidljivost, artikulaciju i zamah dobila tijekom drugog vala okupacija fakulteta u jesen 2009., kada je na zgradi Filozofskog fakulteta u Zagrebu središnje mjesto zauzeo transparent "Studenti uz radnike", a studentski alternativni obrazovni program uz problematiku obrazovanja na dnevni red uvrstio i problem brodogradnje kao jedne od nekad najprosperitetnijih gospodarskih grana te rijetko uspješan primjer borbe radnika Petrokemije protiv privatizacije svog poduzeća. Studentsko povezivanje s radničkim kolektivima svoj operativni nastavak dobito je u okviru Radne grupe za širenje direktnе demokracije, jedne od radnih grupa Plenuma Filozofskog fakulteta, koja je okupljala aktiviste iz nekoliko gradova Hrvatske i koja je do kraja godine u suradnji s podružnicom sindikata Energije, kemije i nemetalu u poduzeću Petrokemija izdala publikaciju "Radnici i radnička prava" uz dodatak transkripta predavanja Željka Klausu, glavnog sindikalnog povjerenika EKN-a Petrokemije, održanog na Filozofskom fakultetu tijekom jesenske blokade. Ta je publikacija zatim distribuirana radnicima i seljacima u prosvjedima i štrajkovima, čije su se akcije nastavile redovito pratiti i podržavati pismima podrške²⁴, organizacijom javnih tribina, projekcijama filmova i terenskim posjetima lokalnih grupa iz Rijeke, Splita i Zagreba (medu podržanim radničkim grupama bili su, primjerice, radnici Salonita, Željezare Split, Uzora, Montera, Peveca, Poljoprerade, Jadrankamena, 3. maja, Diokija, Kamen-skog...). Premda je u svom gotovo trogodišnjem radu grupa

svakako polučila odredene uspjehe, prvenstveno u smislu artikulacije problema radničke klase i njihova stavljanja u širi kontekst, ubrzo su uočena i ograničenja koja proizlaze iz takve vrste neformalnog i stihiskog djelovanja s krajnjem ograničenjem, gotovo i nepostojecim, finansijskim sredstvima. Prije svega, radi se o nemogućnosti stvaranja izvjesnog kontinuiteta suradnje s radničkim kolektivima i sindikatima koji bi vodio do pravodobne pripreme svršis Hodnije podrške radničkim akcijama, a u velikoj mjeri ovisi o infrastrukturnoj konsolidaciji do koje u zatečenoj situaciji bez nekog oblika institucionalizacije nije moglo doći.

Upravo je tijek kampanje podrške radnicama tekstilne tvornice Kamensko odredio daljnji smjer razvoja Radne grupe za širenje direktnе demokracije. U rujnu 2010. skupina od dvadesetak radnika ovog nekadašnjeg tekstilnog diva, suočena s uništavanjem svojih radnih mesta radi vrijednih nekretnina u samom centru Zagreba, započinje štrajk gladu ispred tvornice zbog višemesečne neispлатne plaće. Bez podrške sindikata i bez medijske pozornosti, radnice nakon odradene smjene danima ostaju noćiti u parku ispred poduzeća gdje im, nakon što saznaju za njihov prosvjed, podršku dolaze iskazati studenti. Ubrzo nakon toga aktiviraju se mediji, a zatim i sindikalne strukture te radnice prekidaju štrajk gladu i ulaze u legalan štrajk tijekom kojeg uz pomoć udruga i studenata organiziraju prosvjedne marševe po gradu i niz drugih aktivnosti kojima još dugo zadržavaju prisutnost u medijima. Udruge koje su se uključile u kampanju – Kuća ljudskih prava, Pravo na grad i Zelena akcija – dotad se nisu bavile pitanjima iz područja rada, no u ovom se slučaju ono ispreplelo s još barem dva pitanja koja jesu u središtu njihova interesa, a to su propitivanje odnosa između društvene funkcije prostora i interesa spekulativnog kapitala te činjenica da je riječ o "ženskoj" industriji koja u Hrvatskoj što uništavanjem, što gašenjem za sobom ostavlja na tisuće nezbrinutih žena i njihovih obitelji. Pitanje mešetarenja nekretninama, koje su u ovom slučaju bile prostor rada i ostvarivanja egzistencije za oko 400 radnika, nakon opsežnog istraživanja udruga i pojedinih novinara pokazalo se kao jedna od ključnih i najpotentnijih ulaznih točaka u temu budući da je razotkrilo do danas nekažnjenu, kako ju je novinar Ilko Čimić nazvao, simbiozu politike, medija i krupnog kapitala. Premda zbog zaštite koju uživaju predstavnici vlasti i krupnog kapitala ova kampanja (još uvijek) nije polučila željeni cilj – obeštećenje radnika i kažnjavanje odgovornih za propast tvornice koja je do tada uspješno poslovala, proizvela je nekoliko važnih efekata na razvoj aktivističke scene u širem smislu. Neposredni rezultat kampanje svakako je novost aktivnog uključenja udruga civilnog društva u jednu radničku akciju uvodenjem perspektive odnosa između rada i kapitala u analizu tema kojima se svakodnevno bave (ženska prava i javna dobra), a podrška udruga nije tek deklarativna nego uključuje golem istraživački, pravni, organizacijski i aktivistički rad kojim se akcije radnika poput marširanja po gradu, štrajka, podnošenja kaznenih prijava i stvaranja medijskog pritiska podižu na novu razinu organizacije i javne percepcije. Međutim, dugoročno gledajući, najvažniji efekt koji je ovom kampanjom proizведен svakako je iskorak udruga civilnog društva u područje radnog aktivizma, koji će se u naredne dvije godine razvijati na dvije razine: stvaranjem novih organizacija primarno okrenutih pitanjima rada te otvaranjem komunikacijskog kanala između sindikata i udruga čije područje interesa nije u prvom redu vezano uz rad. U prvom smislu, iz Radne grupe za širenje direktnе demokracije indirektno su se profilirale dvije udruge koje se bilo na teorijskoj bilo na praktičnoj razini bave radničkim pravima: Centar za radničke studije i Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju (BRID), dok u kontekstu uključenja postojećih udruga civilnog društva u radna pitanja treba izdvojiti program Mirovnih studija Centra za mirovne studije, koji od 2012. godine uključuje kolegij "Ekonomski nejednakost i radnička prava" razvijen u suradnji s BRID-om, a sam Centar za mirovne studije počinje se baviti istraživanjem migrantskog rada.

Tijekom 2013. intenzivira se solidarna podrška udruga civilnog društva radničkim akcijama, ali i suradnja udruga i sindikata, koja svoj prvi značajniji korak doživljava javnom podrškom 19 udruga velikom prvomajskom prosvjedu u organizaciji svih pet sindikalnih središnjica, da bi ubrzo nakon toga Predsjedništvo Saveza samostalnih sindikata Hrvatske na sjednici održanoj u lipnju 2013. donijelo organizacijske i akcijske smjernice među kojima se nalaze i suradnja i zajedničko djelovanje sa sindikalnim središnjicama i udrugama građana u aktivnostima i akcijama u kojima se postigne "zajednički interes na transparentnim osnovama"²⁵. Nešto više od dva mjeseca nakon podrške udruga prvomajskom prosvjedu tri udruge i dvije sindikalne

središnjice organizirale su zajedničku tribinu pod nazivom "Sindikati i udruge: širenje područja suradnje" na kojoj su se otvorile različite teme koje svojom važnošću traže zajednički angažman na stvaranju šire društvene mobilizacije. Neke od tih tema su monetizacija hrvatskih autocesta i privatizacija komunalnih usluga u Zagrebu, koje su okupile koalicije udruga, sindikata i sindikalnih središnjica u zajedničkoj borbi za ove resurse, a među važnijim zajedničkim inicijativama je i oformljavanje Ženske fronte za radna i socijalna prava, koalicije sekcijske žena triju sindikalnih središnjica i 10-ak mahom ženskih udruga, okupljene radi proizvodnje analize i reakcije na sve nepovoljniji položaj žena u kontekstu nedavnih i predstojećih promjena radnog, mirovinskog i socijalnog zakonodavstva.

Suradnja sindikata unutar Croatia Airlinesa ozbiljne konture poprimila je već u štrajku upozorenja 2012. godine u kojem su koordinirano sudjelovala četiri sindikata, no dosad najvažniji rezultati ostvareni su u osmodnevnom štrajku iz svibnja 2013. solidarnim djelovanjem kabinskog osoblja i pilota

PREMA NADILAŽENJU STRUKOVNOG SINDIKALIZMA: ISKUSTVA SINDIKALNOG ORGANIZIRANJA U CROATIA AIRLINESU

U nacionalnom avioprivezničku Croatia Airlines djeli se šest sindikata, od čega pet strukovnih, koji organiziraju i predstavljaju kabinsko osoblje, pilote, aviomehaničare, zemaljsko osoblje i inženjere, te jedan opći: Novi sindikat. Pet strukovnih sindikata nije formirano zbog animoziteta bilo koje vrste nego logikom obrane interesa i specifičnosti pojedinih struka, što je u praksi značilo da se do 2009. godine u poduzeću Croatia Airlines sklapalo pet kolektivnih ugovora s vrlo neujednačenim pravima. Ta se praksa silom prilika mijenja 2009., kada se uprava s ciljem destabilizacije sindikata poziva na odredbu članka Zakona o radu prema kojem poslodavac može sklopiti kolektivni ugovor samo s predstavnicima svih sindikata koji djeluju u firmi; sindikati su upućeni na dogovor, a ako se ne mogu dogovoriti, tražit će se posredovanje Gospodarsko-socijalnog vijeća da prema broju članova pojedinog sindikata (metodom koja je slična današnjem Zakonu o reprezentativnosti) odredi njihovu brojnost, a time i prisutnost u pregovaračkom odboru. U takvoj situaciji predstavnici Sindikata kabinskog osoblja zrakoplova (SKOZ) kontaktiraju Novi sindikat, koji potiče sindikate na međusindikalni dogovor o članovima pregovaračkog odbora i tako 2009. godine posredno, putem sporazuma sa SKOZ-om, ulazi u pregovarački odbor u svojstvu člana za stranu SKOZ-a, a iduće tri godine sudjeluje u pregovorima kao jedan od sada šest sindikata koji u Croatia Airlinesu učlanjuju radnike. Stupanjem na snagu Zakona o reprezentativnosti 2013. godine, koji je umnogome otežao ili potpuno anulirao mogućnost djelovanja sindikata s manjim brojem članova u pojedinoj firmi ili djelatnosti, ni Novi sindikat kao opći, ali – paradoksalno – ni sindikati pilota, aviomehaničara i inženjera kao strukovni sindikati nisu imali reprezentativnost unutar poduzeća, tako da ponovno dolazi do sklapanja međusindikalnog sporazuma na razini Croatia Airlinesa.

Za razumijevanje dinamike sindikalnog rada u Croatia Airlinesu bitno je uzeti u obzir nekoliko faktora koji na nju znatno utječu. Kao prvo, prije bilo kakve procjene dometa sindikalnog djelovanja u ovoj kompaniji, treba krenuti od činjenice da je dugogodišnje loše upravljanje i neodgovorno poslovno ponašanje poslodavca, na koje su sindikati u Croatia Airlinesu sustavno upozoravali, uvelike uvjetovano običajem pretakanja javnog novca u privatne džepove i pripremom poduzeća za privatizaciju. Kao i u mnogim drugim poduzećima, i u slučaju Croatia Airlinesa uprave su postavljane prema diktatu interesa

stranačkih kadrova, neovisno o tome koja se politička opcija u danom trenutku zatekla na vlasti, što uvjete za borbu unutar poduzeća čini znatno nepovoljnijima, a bilo kakav uspjeh teže dostižnim jer se pritisak države spremno prilagodava pritisku sindikata. Takav odnos moći u praksi se jasno reflektira kroz, primjerice, arbitražnu odluku iz 2010. godine o poslovima koji se ne smiju prekidati za vrijeme trajanja štrajka²⁶ u Croatia Airlinesu, kojom se na rad tijekom štrajka obavezuje veći broj radnika negoli u periodu normalnog funkcioniranja poduzeća. Time je radnicima praktički onemogućeno ustavno pravo na štrajk, što dobiva na značenju ako se zna da se u ovom poduzeću za novi kolektivni ugovor pregovara ciklički, svake godine, pri čemu su u zadnjih pet godina samo jedni pregovori za sklapanje kolektivnog ugovora završili bez štrajka.

Kada govorimo o koordiniranom djelovanju sindikata unutar Croatia Airlinesa, izgradnja i razvoj konkretnе međusindikalne suradnje u zadnje četiri godine odvijali su se na dvije razine: povezivanjem strukovnih sindikata, prvenstveno SKOZ-a, s općim Novim sindikatom te generalnim jačanjem suradnje među strukovnim sindikatima. Primjer koji dobro ocrtava dinamiku razvoja na prvoj razini i ujedno daje doprinos sve potrebnej raspravi o razvoju strategija borbe protiv agencijskog zapošljavanja jest akcija agencijskih radnika i sindikata iz 2012. godine, kojoj je prethodio štrajk upozorenja s desetak zahtjeva kabinskog osoblja među kojima se našao i onaj za uvrštanje zabrane agencijskog rada u novi kolektivni ugovor. Štrajk je završio bez ispunjenja ovog sindikalnog zahtjeva, nakon čega su grupi radnika s višegodišnjim ugovorima na određeno vrijeme za radno mjesto člana kabinske posade ponuđeni ugovori preko agencije za privremeno zapošljavanje. O tom iskustvu Jelena Križan iz SKOZ-a kaže sljedeće: "Nas je tamo bilo jedanaest koji smo djelatnici pet godina i koji pet godina znamo svoja prava koja imamo u toj kompaniji, na tom radnom mjestu. Ugovor koji smo dobili bio je krajnje sramotan: kao prvo, dolazi do izmjene radnog mjeseta i dolazi do manje plaće. Kako zakon kaže, radnik na istom radnom mjestu ne može imati manju plaću od djelatnika kod korisnika; nama je plaća smanjena na način da je izmijenjeno radno mjesto, tako da nismo bili 'član kabinske posade zrakoplova', nego 'član kabinske posade zrakoplova za privremeno povećanje obujma posla'. U tom trenu kontaktiramo sindikat koji je cijelo vrijeme u cijeloj toj priči s nama bio stvarno aktivan, oni su rekli da je to nemoguće, da kompanija to radno mjesto nema. No, kako mi nismo mislili na to, oni su u roku od dva sata promijenili sistematizaciju radnih mjeseta i uveli to radno mjesto, na plaću koja je manja od minimalne plaće u Croatia Airlinesu."²⁷ Radnicima je na potpisivanje dan ugovor o namjeri kojim bi se pod pritiskom plaćanja 10.000 HRK obvezali da šest mjeseci neće raditi nigdje drugdje osim kod korisnika, pri čemu nije bilo utvrđeno kada će ih korisnik uopće angažirati. Nakon prvotnog odbijanja radnika da potpišu ugovore s agencijom, u međuvremenu dolazi do spoznaje da je Croatia Airlines angažirala još 50 novih sezonskih radnika preko agencije za privremeno zapošljavanje. Konzultiravši se sa sindikatom, deset od jedanaest radnika potpisuje ugovor s agencijom i dva sindikata dogovaraju da će se agencijski radnici prebaciti iz Sindikata kabinskog osoblja u Novi sindikat, koji raspolaže boljom pravnom i aktivističkom infrastrukturom za početak kolektivnog pregovaranja s agencijom za privremeno zapošljavanje, što je predstavljalo prvi takav pokušaj u Hrvatskoj. Zahtjev agencijskih radnika, kojima se pridružilo i 50 novozaposlenih kolega, bio je jednostavan: tražili su da im se kolektivnim ugovorom regulira jednaka razina prava kao radnicima zaposlenima u Croatia Airlinesu, a nakon opetovanih poziva na početak kolektivnog pregovaranja koje je agencija ignorirala pod izlikom da ona ne može biti strana u pregovorima za kolektivni ugovor, sindikat je zaprijetio štrajkom i zatražio mirenje. Permanentni pritisak sindikata i radnika naposljetku je natjerao agenciju na uzmak i potpisivanje sporazuma kojim ustupljeni radnici zadržavaju ista prava kao i oni zaposleni kod korisnika, a nakon štrajka u Croatia Airlinesu iduće (2013.) godine u kolektivni ugovor napokon će ući i zabrana agencijskog zapošljavanja u tom poduzeću.

Iskustvo ove akcije pruža nam dva važna uvida: prvi, da bez akcijske spremnosti i podrške zaštićenih radnika borba onih nezaštićenih svakako ima znatno suženiji manevarski prostor, a to se ponekad može pokazati odlučujućim za uspjeh, i drugi, naizgled trivijalan ali nesumnjivo još uvijek često podcenjivan u svojoj važnosti, da dometi i kvalitet sindikalnog organiziranja uvelike ovise o resursima koji sindikatu stoje na raspolaganju, što je posebno ograničavajuće u kontekstu malih strukovnih sindikata koji pretežno nemaju prostora za daljnje širenje i značajniju nadogradnju vlastite infrastrukture.

Kako nas povijest uvijek iznova uči, u situaciji supostojanja nekoliko manjih strukovnih sindikata unutar jednog poduzeća ili djelatnosti povezivanje i suradnja postaju ključni ukoliko se želi uopće i pokušati izbjegći upadanje u mlinac formule "podijeli pa vladaj". Suradnja sindikata unutar Croatia Airlinesa ozbiljne konture poprimila je već u štrajku upozorenja 2012. godine u kojem su koordinirano sudjelovala četiri sindikata, no dosad najvažniji rezultati ostvareni su u osmodnevnom štrajku iz svibnja 2013. solidarnim djelovanjem kabinskog osoblja i pilota.

Okolnost koja je bitno utjecala na dinamiku, ali i mediju receptiju tog štrajka potaknutog stavljanjem letačkog i kabinskog osoblja pred drastično odricanje od materijalnih prava bila je njegova opterećenost masovnim bolovanjem kabinskog osoblja s početka mjeseca. Premda je nadležna inspekcija utvrdila da su bolovanja bila opravdana i znajući da se samim time iznimno povećava vjerojatnost da će otkazi na suđu biti proglašeni nezakonitima, uprava je svejedno pokrenula proceduru za uručenje 42 otkaza ugovora o radu među kojima je bio i onaj za sindikalnu povjerenicu. Cinično računajući na sporost pravosuda, uprava je u internoj preslici, koja je u međuvremenu procurila u javnost, predložila da se sve radnice kojima će biti uručen otkaz stave na manje plaćene poslove kako bi "potencijalna financijska izloženost CA" nakon gubitka sudskog spora bila što manja te da im se ponudi nastavak rada preko agencije za privremeno zapošljavanje. U idućim danima retorika uprave se zaoštrela i započela je hajka dotad rijetko viđenih razmjera na radnike i radnice Croatia Airlinesa uz znakovitu podršku Vlade Republike Hrvatske, koja je javno i nedvosmisleno stalaiza uprave u namjeri otkazivanja ugovora o radu radnicama koje su otvorile bolovanje – ministar rada tako je još nezapočeti štrajk proglašio nezakonitim, a ministar pomorstva, prometa i infrastrukture izjavio da će uprava naprsto zamjeniti dio kabinskog osoblja. U trenutku kad je vlada naijavila cijelu seriju restrukturiranja značajnih državnih poduzeća, moguće sindikalno "miniranje" jednog takvog projekta zadobilo je punu pozornost vladajućih, a demonstracija moći otišla je toliko daleko da je za vrijeme trajanja štrajka uprava Croatia Airlinesa u suradnji s vladom uspostavila oko 75 posto zračnog prometa Croatia Airlinesa unajmljivanjem aviona i osoblja drugih avio prijevoznika iako je glavni argument uprave za nemogućnost zadržavanja materijalnih prava letačkog i kabinskog osoblja bio upravo nedostatak novca.

Koordinacija sindikata u Croatia Airlinesu prepoznaće da se radi o direktnom napadu na sindikalno organiziranje i krenula u organizaciju vala podrške kabinskemu osoblju među širim civilnim društvom. Novi sindikat pozvao je javnost na solidarnost s kabinskim osobljem slanjem pisama podrške Sindikatu kabinskog osoblja zrakoplova, slanjem protestnih pisama na adrese uprave Croatia Airlinesa, premijera, ministra rada i mirovinskog sustava te ministra pomorstva, prometa i infrastrukture, organiziranjem protestnih akcija i najavama štrajkova solidarnosti. Kao rezultat, više od 20 sindikata javilo se SKOZ-u pismima podrške, sve sindikalne središnjice oštrosu osudile istupe ministara, premijera i uprave, 20-ak nevladinih udruga različitih područja interesa zajedničkim pismom podrške i javnim istupima pružilo je podršku kabinskemu osoblju, a izrazi podrške stigli su i iz inozemstva. Budući da je u to vrijeme trajao i štrajk radnika tekstilnog poduzeća Domaća tvornica rublja, tijekom jedne od njihovih svakodnevnih prosvjednih šetnji organiziran je susret i iskazivanje međusobne podrške radnika i radnica tih dviju firmi. No jedan od najvažnijih rezultata akcije organiziranja solidarnosti s radnicima Croatia Airlinesa nesumnjivo je bilanca od jednog najavljenog i dva održana štrajka solidarnosti, prvenstveno stoga što je u okviru Hrvatske štrajk solidarnosti bio organiziran još samo jednom, 2009. godine, a sudska presuda njegove nezakonitosti zasigurno nije ohrabrla sindikate na intenzivnije korištenje ovog alata čija je osnovna prednost to što ne ograničava mogućnost štrajka na neisplatu plaća ili zastoj u kolektivnom pregovaranju kao što to čini štrajk u užem smislu.²⁸ Indikativno je i ne čudi da su se s radnicima Croatia Airlinesa solidarizirali radnici dvaju državnih poduzeća kojima se u neposrednoj budućnosti također bliži vrlo izvjesna privatizacija: tako su u štrajk solidarnosti od nekoliko sati ušli radnici Zagrebačkog holdinga – podružnice Zagreb parking, a posebno je zanimljiva podrška Sindikata strojvodova Hrvatske, koji je u tom trenutku vodio i vlastitu borbu za uključenje u restrukturiranje poduzeća te neposredno prije najave štrajka solidarnosti bio spriječen u zakonitoj najavi vlastitog štrajka. U osvrtu na netom održani štrajk solidarnosti, Sindikat strojvodova Hrvatske objavio je na svojoj internetskoj stranici sljedeću poruku:

Nasuprot aktivnostima na izgradnji jedinstvenog fronta odozdo stoji strukturalna sindikalna razjedinjenost - strukovna organizacija sindikata i grupiranje oko pet sindikalnih središnjica - te (ne)aktivnost na izgradnji jedinstvenog fronta odozgo

"Danas, u 12:00 sati strojovode su, u znak solidarnosti s pilotima i kabinskim osobljem Croatia Airlines, 'prizemljili' sve vlakove u Hrvatskoj - 104 vlaka za prijevoz putnika, 26 teretnih vlakova i 42 kolodvorske manevre. 'Zračni prostor' hrvatskih željeznica bio je potpuno pust do 14.00 sati. Nered na 'želježničkom nebu' nastaviti će se do kasnih večernih sati kada bi moglo doći do normalizacije. Ispričavamo se svim putnicama i putnicima 'Croatia Railways', no nikako nismo mogli i SMJELI ostati gluhi i slijepi na ono što čine vrijednim i poštenim radnicima Croatia Airlines, i to baš onima o čijoj vještini, znanju i sposobnosti, o čijem osmješu i strpljivosti ovisi sigurnost i udobnost svakog putnika."²⁹ Već idući dan Sindikat strojovoda postigao je s poslodavcem sporazum oko svih pitanja zbog kojih je pokušavao stupiti u štrajk, čime su prestali postojati razlozi za daljnje najave štrajka u Hrvatskim željeznicama.

Rezultati koje je postigao štrajk radnica i radnika Croatia Airlinesa značajni su na više razina. U kontekstu borbe za kolektivni ugovor i radna mjesta, štrajk je polučio potpisivanje garancije da 42 radnice Croatia Airlinesa neće biti otpušteni, a kolektivnim ugovorom koji je potpisana materijalna prava kabinskog i letačkog osoblja doduše nisu u potpunosti obranjena, ali nisu ni smanjena do one mjere koju je uprava planom restrukturiranja predviđela prije početka štrajka i svih dogadaja koji su ga pratili. No, od tih neposrednih rezultata još je daleko važnija njihova pozadina u koordinaciji i solidarnoj suradnji između sindikata pilota i sindikata kabinskog osoblja, čime je u dobroj mjeri izbjegnuta zamka partikularizma koju sama logika sindikalne organiziranosti prema strukovnom ključu gotovo neminovno postavlja, a koja se i u ovom slučaju – kao mnogo puta ranije – mogla pokazati presudnom s obzirom na to da materijalna prava i radna mjesta pilota nisu bila ugrožena do te mjere kao ona kabinskog osoblja. Organizacijom štrajkova solidarnosti sindikalizam u Hrvatskoj na trenutak je pronašao zajednički pravac, zorno pokazujući kakvi mogu biti dometi solidarne akcije čak i kad se ona odvija na razmjerno maloj skali, a za buduće akcije pritom je možda najznačajnije prepoznavanje upravo štrajka solidarnosti kao alata kojim se uz iskazivanje podrške istovremeno mogu postići i partikularni rezultati. Napokon, važnim i potrebnim za buduće djelovanje pokazalo se i uključenje civilnog društva, čija je medijska aktivnost zasigurno utjecala na javnu percepciju zbijanja u Croatia Airlinesu, kao što su to činili i članovi akademске zajednice udruženi u sindikat Akademski solidarnost, koji su najavili štrajk solidarnosti³⁰ te aktivno sudjelovali u ispunjavanju medijskog prostora komentarima o situaciji u tom avio prijevozniku.

Međutim, svaki daljnji korak u smjeru jačanja sindikalne koordinacije u Croatia Airlinesu nesumnjivo je uvjetovan ograničenjima koja proizlaze iz strukovnog karaktera sindikata koji u poduzeću djeluju. Naime, već sama logika funkcioniranja procesa kolektivnog pregovaranja u praksi gotovo pa automatski eliminira vjerojatnost da će se strana čiji su zahtjevi prihvaćeni nakon postizanja cilja solidarizirati sa stranama koje u pregovorima ostaju. A budući da je usmjerenost na partikularni interes ovakvom tipu sindikalizma imantan, samim time ga stavlja u koliziju s biti sindikalizma sadržanoj u ujedinjavanju, okrupnjanju i jačanju kapacitete te ostavlja otvorenim pitanje mogućnosti stvarnog povezivanja na zajedničkoj platformi. Realno je stoga pretostaviti da će upravo o sposobnosti nadilaženja strukturalnih ograničenja strukovnog sindikalizma ovisiti buduća razina prava u Croatia Airlinesu, a možda i ostanak poduzeća u državnom vlasništvu.

ORGANIZIRANJE ODOZDO: ŠTRAJK RADNIKA U HUMANITARNOM RAZMINIRANJU

Djelatnost humanitarnog razminiranja za Hrvatsku bi nedvojbeno trebala biti od golemog značaja: naime, prema podacima Hrvatskog centra za razminiranje s početka 2014. godine, osamnaest godina nakon završetka rata minski su još

uvijek sumnjava 633,3 četvorna kilometra u dvanaest županija i 90-ak općina i gradova, a razminirano je tek nešto više od trećine minski sumnjivog područja.³¹ Usposredbom s podacima iz siječnja 2013. godine, kada je zabilježeno 684,5 četvornih kilometara minski sumnjivog područja³², dolazimo do nevjerojatne brojke od 51 četvornog kilometra razminiranog u razdoblju od jedne godine. Ti pokazatelji upućuju na dva zaključka: niti će razminiranje Hrvatske završiti do 2019. godine, kako je planirano Nacionalnim programom protuminskoj djelovanja,

niti je Vladi Republike Hrvatske to pitanje visoko na listi prioriteta kada je u prošloj godini za razminiranje izdvojila tek 44 posto iznosa predviđenog vlastitim, već spomenutim, strateškim dokumentom.

Budući da humanitarno razminiranje po samoj svojoj naravi ne predstavlja tržišnu kategoriju nego socijalni projekt i, gledano kao ekonomski proces, u principu nije dugoročno pogodno za direktno stvaranje profita zbog svoje jednokratnosti i nemogućnosti da generira daljnju dobit, kad je početkom dvijetisjćih država u minskoj poljipripustila privatne firme koje su se s jedinim državnim poduzećem prisutnim u djelatnosti počele natjecati na natječajima za dodjelu sredstava financiranim uglavnom iz državnog budžeta, uvijek prisutnom problemu premale količine novca koja se izdvaja za razminiranje pridružio se problem nastojanja poslodavaca da svoje firme učine konkurentnijima i ostvare profit spuštanjem cijene rada i povećanjem efikasnosti.³³ No uvođenje profitne logike u djelatnost sa strukturno ograničenim izvorima financiranja uz pritisak na egzistenciju radnika nosi i rizik po sigurnost ne samo pirotehničara nego i budućih korisnika razminiranih područja; tako je, primjerice, zahtjev za što većim brojem očišćenih kvadrata u što kraćem vremenskom roku generirao metodu ispitivanja minski sumnjivih terena po principu slučajnog uzorka, što u budućnosti nedvojbeno može utjecati na porast broja minskih incidenta.

Prije početka kolektivnog pregovaranja u veljači 2013., u djelatnosti je djelovalo 36 poduzeća (od kojih jedno državno) s ukupno aktivnih oko 500 pirotehničara. Velika većina tvrtki bila je učlanjena u Hrvatsku udrugu poslodavaca i time imala pravo sudjelovanja u procesu kolektivnog pregovaranja, a među mnoštvom privatnih poduzeća raznih vlasničkih struktura našlo se i nekoliko malih firmi koje su osnovali i kojima upravljaju sami radnici, što će se kasnije pokazati vrlo značajnom okolnošću. Razina materijalnih prava od firme do firme izrazito je oscilirala uz zajedničku poveznicu u tendenciji pada, što je samo po sebi ojačavalo poziciju poslodavaca pri nametanju trenda daljnog smanjenja prava i povećanja efikasnosti sa stanovišta profita te prikazivanju tog procesa kao neosporne nužnosti s obzirom na veliku konkureniju unutar djelatnosti. Sindikalno organiziranje na razini nekoliko pojedinačnih poduzeća u takvim okolnostima nije davalo značajnije rezultate, tako da se kao jedini način za očuvanje sigurnosnih standarda i sprečavanje međusobnog rušenja cijene rada nametnula potreba za unifikacijom materijalnih prava na razini cijele djelatnosti.

No takva unifikacija prava koja bi dovela do jednakih startnih pozicija svih radnika u razminiranju nije se mogla izboriti bez jake organizacije, dok je, s druge strane, prepreka za oformljivanje i okupnjivanje takve organizacije počivala u razmijerno niskoj stopi sindikaliziranosti radnika u privatnim firmama u odnosu na one državnog poduzeća, prvenstveno zbog njihova straha od gubitka radnih mjesto. Osim toga, na povezivanje je negativno djelovala tendencija podjele između tih dviju skupina, uzrokovana uvijek nešto boljim položajem zaposlenika državne firme, kao i generalna nemogućnost radnika da izađu iz okvira razmišljanja na partikularnoj razini i povežu se na solidarnim osnovama.

Prilika za stvaranje čvršće baze otvorila se u trenutku kad je postalo jasno da će pregovori za sklapanje kolektivnog ugovora propasti i da će na raspolažanju kao zadnje sredstvo pritska ostati štrajk. U tom razdoblju započela je konsolidacija triju sindikata prisutnih u djelatnosti u zajedničku koordinaciju i intenzivirao se terenski rad po većem dijelu zemlje budući da su radilišta pirotehničara geografski međusobno raspršena, što također stvara ograničenja u organizacijskom smislu. Pripremnim obilascima terena i izravnom komunikacijom s radnicima željelo se uključiti radnike u proces donošenja odluka i planiranje idućih akcija, ali i dodatno profilirati sindikalne povjerenike, koji su kao ljudi iz baze na taj način preuzeli odgovornost za poticanje i održavanje dijaloga s kolegama, njihovo sindikalno aktiviranje i, naposljetku, komuniciranje prijedloga, uputa i općeg raspoloženja baze prema sindikalnim profesionalcima.

U trenutku kad je procijenjeno da je velik broj radnika spremjan podržati štrajk, koordinacija sindikata donijela je odluku da će se zbog disperziranosti radnih mjeseta pirotehničara štrajk održavati u Zagrebu, na jednom od gradskih trgova, gdje će biti podignut centralni šator u kojem će se okupiti radnici iz cijele države i ondje boraviti do postizanja dogovora s Hrvatskom udrugom poslodavaca. Prije početka štrajka ustanovljeni su krugovi komunikacije i obavještavanja, koje su činili uži štrajkaški odbor (glavni povjerenici i predstavnici sindikata) i širi štrajkaški odbor (povjerenici ili predstavnici u pojedinim firmama, od kojih je svaki bio zadužen za komunikaciju s po maksimalno deset kolega iz svog poduzeća). Formulirani su zahtjevi i usuglašeni s bazom (14.000,00 HRK bruto plaća pirotehničara za puni radni mjesec, 5.000,00 HRK bruto plaća za neradni mjesec), definirana pravila ponašanja tijekom štrajka i režim svakodnevnih prosvjednih šetnji s trga na kojem je postavljen kamp do glavnog zagrebačkog trga. Svaki je čovjek po dolasku u kamp registriran, na temelju čega je izrađen popis ljudi koji su trebali smještaj, ali i stvoren osnovni uvid u strukturu štrajkaškog tijela te prikupljene informacije o tome koliko je ljudi iz pojedinih firmi pristupilo štrajku.

U lipnju 2013. započeo je prvi štrajk na razini djelatnosti humanitarnog razminiranja, u kojem su sudjelovali pirotehničari 23 od 27 poduzeća članica Hrvatske udruge poslodavaca kao i radnici još nekoliko firmi koji su se kolegama pridružili u štrajku solidarnosti jer nisu imali zakonsko pravo na štrajk po istoj osnovi budući da njihovi poslodavci nisu sudjelovali u kolektivnom pregovaranju. Štrajk je trajao trinaest dana, a uključivao je gotovo svakodnevne sastanke užeg štrajkaškog odbora s predstavnicima Hrvatske udruge poslodavaca. Nakon svakog sastanka s poslodavcima uži štrajkaški odbor održao bi u kampu i sastanak s bazom, koja je prema ranije utvrđenim krugovima informiranja i odlučivanja raspravljala i glasala o svakoj novoj ponudi poslodavaca. Svakodnevno participiranje baze u odlučivanju o svakom idućem koraku u jednom trenutku dovelo je do situacije u kojoj je premoćnom većinom odbijeno prihvatanje jedne od posljednjih ponuda poslodavaca iako je na terenu njeno prihvatanje zagovaralo i vodstvo jedne od pripadajućih sindikalnih središnjica, što upućuje na to da jednom kad se sudjelovanjem u demokratskim procesima izgradi koherentnost grupe i podigne razina svijesti o snazi kolektiva, mogućnost utjecaja sindikalnih struktura sklonih kompromiserstvu postaje daleko manja.

Time nužno dolazimo do uloge koju je u stvaranju kohezije imao bazni kamp u kojem su se radnici različitih firmi družili, izmjenjivali radna iskustva, održavali borbeni moral, a sindikalisti provodili vrijeme u razgovoru sa štrajkašima i sindikalnoj edukaciji baze. Cjelokupan rad uložen u osnaživanje kolektiva i izgradnju povjerenja prvi se put materijalizirao u trenutku kad su krenuli pritisci poslodavaca prema radnicima. Za premoćivanje straha od sankcija i ustrajanje radnika u štrajku ključnim se pokazalo povjerenje ljudi u procjenu sindikalnih povjerenika, a ono je proizlazilo iz poštovanja prema golemom radu koji su uložili u sve segmente organizacije i pregovaranja, ali ponajprije iz sigurnosti u njihovu odanost bazi. Uz to, značajan doprinos redukciji straha dali su sudionici iz firmi u vlasništvu radnika, koji su kolegama koji eventualno izgube posao zbog ostanka u štrajku ponudili mogućnost zapošljavanja u svojim firmama, a njihova prisutnost potakla je razmišljanje o sadašnjoj organizaciji radnih mesta i rasprave o tome kakva bi ona trebala biti. Osim konsolidirane i disciplinirane baze, predanog rada sindikalnih povjerenika te podrške sindikalnih profesionalaca usmjeravanjem i savjetom a ne preuzimanjem i diktatom, prilikom ocjene faktora koji su utjecali na ishod akcije ne treba zanemariti važnost logističke podrške braniteljskih udruga koje su se uključile donacijama hrane i osiguravanjem smještaja za dio ljudi koji nije noćio u kampu, što je znatno pojefтинilo troškove akcije i nesumnjivo utjecalo na opću atmosferu, a posljedično i na krajnji rezultat.

Procjenjujući učinke koje je štrajk proizveo, možemo reći da su sama akcija, njena priprema i okolnosti u kojima se održala utjecali na početak formiranja svijesti među radnicima da se tu ne radi o borbi za veće plaće nego prije svega za jednakе startne pozicije i konsolidaciju unutar djelatnosti koja je neophodna za bilo kakvu vrstu ozbiljnijeg otpora u budućnosti, i da je osnovni uzrok problema to što u djelatnosti od strateškog državnog interesa djeluju privatnici kojima je cilj generiranje profita. Da je do određenog pomaka u stvaranju svijesti o kolektivnom interesu doista i došlo dokazuje nesavitljivost i solidarnost radnika nekoliko privatnih poduzeća koji su, neovisno o tome što su njihova prava već tada bila povoljnija u odnosu na ostale firme, prepoznali važnost sudjelovanja i ustrajali u borbi za

zajednički kolektivni ugovor. Kao rezultat toga, kolektivni ugovor s većim materijalnim pravima napisanom je i izborni te odlukom ministra protegnut na razinu cijele djelatnosti što je samo po sebi vrijedno ostvarenje u vremenima kad se pod izlikom krize prava uglavnom smanjuju, no trajna vrijednost ove akcije počiva prije svega u značajnom proširenju baze sindikalno organiziranih radnika koje bi moglo urođiti povećanjem njihove akcijske i organizacijske spremnosti u budućim akcijama.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Analizirane akcije u pravilu suinicirane i organizirane na nižim razinama sindikalne strukture, pri čemu su ciljevi i metoda određeni razinom poduzeća. Iskorak u smjeru stvaranja šire fronte predstavljaju organizacija borbe za Petrokemiju i prošlogodišnji štrajk pirotehničara te opisane tendencije u odnosu udruga spram radničke problematike. Nasuprot aktivnostima na izgradnji jedinstvenog fronta odozdo stoji strukturalna sindikalna razjedinjenost – strukovna organizacija sindikata i grupiranje oko pet sindikalnih središnjica – te (ne)aktivnost na izgradnji jedinstvenog fronta odozgo. Dosadašnji uvidi u aktivnosti organizirane i/ili inicirane od strane sindikalnih središnjica ostavljaju dojam sporadičnih, strateški često nedomišljenih akcija. Više kao sugestiju mogućih ulaznih točaka u temu, a u manjoj mjeri kao ilustraciju djelovanja, navest ćemo za kraj nekoliko značajnijih.

1993. godine Savez samostalnih sindikata Hrvatske (SSSH) uz podršku Hrvatske udruge sindikata (HUS) organizira generalni štrajk upozorenja u trajanju od četiri sata, dakle simbolično. Štrajku se odazvalo više od 80 posto članstva SSSH-a i preko 90 posto članstva HUS-a.

Prosvjed organiziran 1998. u Zagrebu okupljal je deset tisuća radnika iz cijele zemlje. Prosvjed se trebao održati na glavnom zagrebačkom trgu, no pristup trgu onemogućilo je za tu priliku iz raznih dijelova zemlje pristiglih dvanaest tisuća naoružanih i dobro opremljenih pripadnika temeljne i specijalne policije Ministarstva unutarnjih poslova, pripadnika Vojne policije, vatrogasaca i Prvog gardijskog zdrugra.³⁴

U smislu razvoja akcionog jedinstva možda najveći dugoročni potencijal sadržavao je rad na organiziranju Mreže solidarnosti na razini grada Zagreba 1999. godine. Nakon što je na sjednici županijskog povjereništva Saveza samostalnih sindikata Hrvatske za Zagreb donesena odluka o uspostavi Mreže, tadašnji povjerenik SSSH-a za Grad Zagreb Mario Iveković nastavlja na terenu primjenjivati već implementiranu metodu okupljanja povjerenika i radnika nekoliko poduzeća radi koordinacije i zajedničkog djelovanja, no sada u institucionalnom okviru. Usljedilo je nekoliko početnih koraka u smjeru uspostavljanja organizacijske strukture, no istovremeno Iveković dobiva otkaz u Savezu, nakon čega su obustavljene sve daljnje aktivnosti.

Iz razdoblja nakon dvijetisućete vrijedi izdvojiti prikupljanje potpisa za referendum protiv nacrta Zakona o radu 2010. godine. Aktivacijom i izuzetnim zalaganjem nižih razina sindikalne strukture prikupljeno je više od 800.000 potpisa – gotovo dvostruko od zakonom propisanog broja, no referendum nije raspisan. Iako su zakonski uvjeti za raspisivanje referenduma bili zadovoljeni, čelnici sindikalnih središnjica upustili su se u pregovore s vladom, isključivo pritom iz procesa sve ostale razine – od sindikalista koji su na terenu organizirali i provodili prikupljanje potpisa do građana koji su potpisali zahtjev. Nizom kompromisa oduštoalo se od referendumu, a zakon je tek privremeno povučen iz procedure. Potencijal ostvarene mobilizacije i legitimitet osiguranog brojem potpisa, u smislu stvaranja šire fronte i organiziranja novih akcija, izgubljen je.

Bilješke

- 1 Više o početnom stadiju navedenih procesa u sljedećim člancima: Ivan Ribnikar, *Ukidanje društvenog vlasništva (uopće i prvenstveno u Sloveniji)*, Društvena istraživanja br. 1, 1993: 31–49 i Dražen Kalogjera, *Privatizacija u stabilizaciji i razvoju hrvatskog gospodarstva*, Društvena istraživanja br. 1, 1993: 51–86.
  - 2 Navedeno prema Dražen Kalogjera 1993.
  - 3 Marina Kokanović, *The Cost of Nationalism: Croatian Labor, 1990–1999*. Objavljeno u zborniku *Workers after Workers' States (Labor and Politics in Postcommunist Eastern Europe)*, ur. Stephen Crowley i David Ost, 2001:141–157.
  - 4 Uvid u stanje na terenu dobiven je kroz razgovor s Mariom Ivezovićem (aktivan u sindikatima od 1994. godine, povjerenik Saveza samostalnih sindikata Hrvatske za Grad Zagreb od 1995. do 1999., predsjednik Novog sindikata od 2002. godine) i Tomislavom Kišem (aktivan u sindikatima od 1989., tajnik Novog sindikata od 2002. godine). Razgovor vodili autori 7. listopada 2013. u prostorijama Novog sindikata.
  - 5 Članak *Okupacija u sedam slika*, objavljen 1998. u tjedniku Feral Tribune, br. 673.
  - 6 Viktor Ivančić u osobnoj komunikaciji s autorima teksta. Do sada neobjavljeno.

- 7 U nekim slučajevima korišteni su termini "krizni štab", "krizni stožer" ili "koordinacija".

8 Za iscrpniji opis formiranja i djelovanja Stožera za obranu Petrokemije konzultirati članak Jovice Lončara *Petnaest godina borbe*, objavljen u drugom broju hrvatskog izdanja *Le Monde Diplomatica*, i članak Marka Grdešića *Uspor i pad stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj*, objavljen 2007. u Reviji za sociologiju, vol. 38 br. 1–2, str. 55–67.

9 Objavljeno na Hrvatskoj radio-televiziji. Pogledati link <http://www.hrt.hr/arhiv/99/02/09/KRV.html> (posjećeno 1. veljače 2014.)

10 Opšći prikaz dogadanja u RIZ-u dat je u razgovoru s Marinom Glogović i Davorom Frankovićem *U Hrvatskoj je nužna reindustrializacija*, objavljenom 2013. na portalu Slobodni Filozofski i dostupnom na <http://www.slobodnifilozofski.com/search/label/Davor%20Frankovi%C4%87?max-results=20> (posjećeno 1. veljače 2014.)

11 Marko Grdešić, *Uspor i pad stožera za obranu kompanija u Hrvatskoj*, 2007.

12 Josip Cazi, *S puta reformizma na put klasne borbe: Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije i rad komunista u njemu 1929.–1934.*, str. 84–87.

13 Kutinska Petrokemija bi nakon 15 godina uspješne borbe, pritisnuta cijenom plina, padom domaće poljoprivredne proizvodnje, nemogućnošću dobivanja investicijskih kredita i stalnom opstrukcijom državnih organa, trebala biti privatizirana do ljeta 2014.

14 Kad u tekstu koristimo termin "udruge civilnog društva", on se odnosi isključivo na registrirane nevladine organizacije, no ne obuhvaća udruge malih dioničara i braniteljske udruge kao poseban tip udruživanja fokusiran na obranu nekog središnjeg interesa koji je često, a u slučaju udruga malih dioničara i isključivo, vezan upravo uz problematiku sukoba rada i kapitala. S druge strane, korištenje sintagme „civilno društvo“ prema općeprihvaćenoj kategorizaciji, pa tako i ovom tekstu, uz udruge svih tipova obuhvaća i sindikate i društvene pokrete.

15 Izlaganje Stipe Ćukovića na tribini *Civilno društvo – novi prostori za suradnju* 12. travnja 2012., dostupno na <http://www.youtube.com/watch?v=myyCqOnKPZo> (posjećeno 1. veljače 2014.)

16 Razgovor s Mariom Ivecovićem vodili autori 7. listopada 2013. u prostorijama Novog sindikata.

17 Tin Gazivoda, *Uloga civilnog društva u drugoj demokratskoj tranziciji u Hrvatskoj: 1990.–2000.* (doktorska disertacija), Zagreb 2012., str. 227–244.

18 isto, str. 239.

19 Dražen Šimleša, *Četvrti svjetski rat*, Pokret u Hrvatskoj, Što čitaš, Zagreb 2006. U elektroničkom izdanju dostupno na http://www.elektronickeknjige.com/simlesa_drazen/cetvrti_svjetski_rat/index_page_000.htm (posjećeno 1. veljače 2014.)

20 Poistovjećivanje sindikalnog organiziranja na terenu s aktivnostima sindikalnih središnjica i odlukama njihovog vodstva često se pokazuje kao uzrok postavljanja barijere prema povezivanju i suradnji sa sindikatima uopće.

21 Misli se na 2005. godinu.

22 Dražen Šimleša, *Četvrti svjetski rat*, Pokret u Hrvatskoj, dostupno na http://www.elektronickeknjige.com/simlesa_drazen/cetvrti_svjetski_rat/index_page_000.htm (posjećeno 1. veljače 2014.)

23 Iz prepiske autora s Tomislavom Medakom.

24 Pisma podrške i drugi materijali dostupni su na internetskoj stranici Plenuma FF-a Slobodni Filozofski: <http://www.slobodnifilozofski.com/search/label/podr%C5%A1ka?max-results=20> (posjećeno 1. veljače 2014.)

25 Sindikalna akcija, glasilo SSSH-a, broj 422, 15. srpnja 2013.

26 Prema Zakonu o radu, među poslovima koji se ne smiju prekidati za vrijeme trajanja štrajka spadaju isključivo oni poslovi čiji je nastavak prijeko potreban da bi se sprječilo ugrožavanje života, sigurnosti ili zdravlja i da bi se omogućilo obnavljanje rada neposredno nakon završetka štrajka.

27 Iz izlaganja Jelene Križan na tribini *Nepokoren rad u organizaciji Mladih antifašista i antifašistkinja Zagreba*, 16. studenog 2013., dostupno na <http://www.youtube.com/watch?v=IFZesEjKrBHM> (posjećeno 1. veljače 2014.)

28 Prema Zakonu o radu, prije najave štrajka solidarnosti ne treba provesti postupak mirenja, jedino je ograničenje to što on ne smije započeti prije isteka roka od dva dana od dana početka štrajka u čiju se potporu organizira.

29 Internetska stranica Sindikata strojovoda Hrvatske, objavljeno 16. svibnja 2013., http://www.ssh.hr/opsirnije.php?subaction=showfull&id=1368711863&archive=&start_from=&ucat=6& (posjećeno 1. veljače 2014.)

30 Štrajk solidarnosti Akademse solidarnosti napisljeku nije održan zbog prestanka štrajka u Croatia Airlinesu.

31 Minska situacija u RH – siječanj 2014., Ured za razminiranje Vlade Republike Hrvatske, <http://www.mine.vlada.hr/clanak.asp?pageID=36&subID=44&lang=hr> (posjećeno 7. siječnja 2014.)

32 Nema novca za čišćenje Hrvatske od ratnih mina, Novi list, 2. ožujka 2013., preneseno na stranici Ureda za razminiranje Vlade RH: http://www.mine.vlada.hr/iz_mediya_opsirno.asp?nID=6&lang=hr (posjećeno 7. siječnja 2014.)

33 Ulazak privatnog sektora u djelatnost razminiranja pravdan je nalogom Svjetske banke, koja je jedino pod uvjetom postojanja tržišnog natjecanja bila spremna kreditirati projekte u razminiranju, no u razdoblju između 1998. i 2012. Svjetska banka je u cijelokupnom iznosu od 4,1 milijarde kuna izdvojene za razminiranje sudjelovala sa svega 7 posto pozajmica, dok su država i državna poduzeća finansirali preko 75 posto tog iznosa. (Statistika iz teksta *Financiranje aktivnosti razminiranja u RH*, <http://www.rtl.hr/vijesti/novosti/2008-protivmina/930922/financiranje-aktivnosti-razminiranja-u-rh/>, posjećeno 7. siječnja 2014.)

34 Ivica Đikić, Igor Lasić, Sanja Markušić, *Trk Maršalu Titu*, Feral Tribune br. 649; Vjeran Grković, *Dobro došli u plavi pakao*, Feral Tribune br. 651.